

І. В. Щербіна,
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини

С. С. Бондаренко,
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
Михайлівська ЗОШ І – ІІІ ступенів
Михайлівської ОТГ,
Кам'янського району,
Черкаської області

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ БАТЬКА УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА – СКАРБНИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Анотація. Етнопедагогічний пізнавально-виховний дискурс позакласного вивчення обрядовості українців, зокрема традицій щодо укладання шлюбу (сватання), на основі народного світогляду та етнографічних матеріалів, зібраних та описаних в художньо-літературній формі харківським краєзнавцем і фольклористом Григорієм Квіткою-Основ'яненком – українським класиком художньої прози нової української літератури.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Реформування національної системи освіти в Україні відповідно Всеукраїнської масштабної стратегічної програми модернізації загальної та професійної освіти у напрямку євроінтеграції та впровадження інновацій, зокрема педагогічних в загальноосвітньому процесі, що наближають до європейських стандартів – неможливо без опори на народні традиції виховання та досягнення етнопедагогіки, яка є «педагогікою національного розвитку, піднесення, відродження та етнічного самовиховання. Вона творить особистість патріота, сина народу з почуттям національної гордості, людської гідності, національної свідомості та самосвідомості...

Серцевиною етнопедагогіки, її душею є любов... до дітей, праці, культури, традицій, обрядів, звичаїв, рідної мови, свого народу, своєї Батьківщини – України» [7, 6]. Тобто, ідеальний варіант педагогіки сучасної національної школи – це інтеграція народної педагогіки, етнопедагогіки та класичної педагогічної науки, передової практики навчання і виховання молоді в модусі створення виховної системи, адекватної потребам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей, гідних громадян демократичної європейської держави. Саме це обумовлює актуальність позакласного вивчення народної мудрості українців зібраних краєзнавцями та фольклористами, зокрема описаних в

художньо – літературній формі традицій укладання шлюбу (сватання) українським класиком художньої прози нової української літератури Григорієм Квіткою – Основ'яненком.

Аналіз наукових досліджень. Сучасна українська педагогіка має прекрасне тисячолітнє підґрунтя та творчу спадковість у своєму розвитку, яку їй задає зміст, форми та методи української народної педагогіки та етнопедагогіки. Безумовно, вона вже має певні напрацювання в цьому напрямі, які нині вже набули статусу традиційних і продовжують інноваційно удосконалюються в системі освіти. Слід зазначити, що на сторінках своїх творів майстри художнього слова і діячі народної освіти та культури в Україні, такі як С. Воробкевич, М. Коцюбинський, П. Куліш, П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, О. Гончар, М. Стельмах, О. Довженко, В. Симоненко, та багато інших – досить щедро репрезентували українську етнопедагогіку. Однак в педагогічних дослідженнях М. Стельмаховича, І. Беха, А. Марушкевича, П. Щербаня та ін. – переважають спрямування на вивчення вічних цінностей українського народу, що відповідають його ментальності, національному характеру, світогляду [7, 6; 9, 186; 10, 23]. На жаль, ця площина педагогічної культури на сьогодні залишається ще недостатньо дослідженою. Спеціальних науково – методичних розробок щодо позакласного вивчення семантики обрядовості українців, зокрема складових традиційного весільно-обрядового комплексу (сватання), на основі народного світогляду та етнографічних матеріалах, зібраних та описаних в художньо-літературній формі харківським краєзнавцем і фольклористом Григорієм Квіткою-Основ'яненком нами наразі не виявлено.

Однак на даний час актуальними залишаються вирішення таких проблем, як етнопедагогічна оптимізація вивчення позачасових універсальних культурних здобутків українського народу, переосмислення семантики фольклору та опанування життєвого досвіду, який виявляється у певному ритмі звичаєво-правового комплексу покликаного підтримувати сприятливі умови буття соціуму і має сприяти забезпеченню, як власного благополуччя людини, так і всієї родини. При цьому, найціннішим благом було здоров'я і життя людини, народження і виховання дітей, моральний захист особи на ґрунті гуманності, а родина вважалася основним середовищем формування ментальності та вдачі народу, зокрема, характеру і долі людини [2, 8 – 9; 10, 10].

Тому природно, що вихований в старшинсько-козацькій родині колезького радника, де панувала любов та шана до рідної мови, історії, фольклору та мистецтва – Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко обрав шлях активної громадської науково – просвітницької культурної діяльності щодо реалізації ідеї вдосконалення суспільства через впровадження реформ та впливу на нього засобами літературного і театрального мистецтва. На сцені професійного театру та сторінках багатьох виданнях: літературних часописах, журналах та вісниках, зокрема першого в Україні журналу «Український Вістникъ» (1816 – 1819) – він репрезентував культуру та побут українців Слобожанщини в доступній дозвіллево-розважальній формі викладу матеріалу.

За визначенням харківських краєзнавців повісті Г. Квітки-Основ'яненка є «унікальним художнім документом минулого, де представлено безліч подробиць щоденного життя українців» [11, 22], в яких розкриваються найважливіші для людини життєвий досвід функціонування благополучної сім'ї.

Мета та завдання статті. Розглянути методика позакласного вивчення етнопедагогічних аспектів комунікаційних відносин утворення щасливого подружжя з учнями 9-тих класів на прикладі сентиментально-реалістичної повісті «Маруся» Г. Квіткою-Основ'яненка, яка вважається першим прозовим твором нової української літератури, яскраво висвітлюючи народну мудрість та традиції, зокрема весільно – пісенну, зайнявши на театральній сцені провідне місце.

Виклад основного матеріалу. Вивчення повісті «Маруся» є складовою з курсу «Українська література» в 9-му класі, проте вона має важливу інформаційну площину переосмислення філософії буття в будь-якому віці, зокрема «Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви?.. коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною... Поважав же і він її, скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки... У в однім тільки була в них журба: не давав їм бог діточок... Отим-то Настя... журилась: ... Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне?... А Наум їй було і каже: Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть бог діточок - діткам зостанеться, а не дасть - його воля святая! ... Достанеться наше добрее доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки бог милосердний, пом'яне, коли ми те заслужимо...» [4, 45]. На нашу думку, визначена проблематика, яка стосується кожної людини, потребує більш поглибленого етнопедагогічно вивчення у різних формах позааудиторної роботи з учнями, тим паче, що за драматургією повісті багатому селянському подружжю Науму та Насті «... за отцевські і материнські молитви дав їм бог і дочечку» [4, 45] спираючись на здобутки соціальної педагогіки, етнопедагогіки, етнології, музично-театрального та кінематографічного мистецтва, яка має на увазі обізнаності в тому, що:

- до вистави п'єси «Маруся» музику написав диригент оркестру дворянського театру на Волині Вінкент Квітковський;
- екранізації постанов художніх творів Г. Квітки-Основ'яненка можна знайти і мережах інтернету;
- художні фільми було знято за такими його творами: «Шельменко – денщик» (1910, 1911, 1957, 1971); «Сватання на Гончарівці» (1958); «Конотопська відьма» (1990, назва фільму «Відьма»);

- творчому шляху видатному українському діячу присвячені такі документальні фільми «Григорій Квітка-Основ'яненко» (1979), «Квітка-Основ'яненко» (1988).

Цілеспрямоване етнопедагогічне вивчення традицій, звичаїв, обрядів та музичної культури, зокрема сольного і колективного співу, свого народу вже було впроваджено в епоху дохристиянської Київської Русі, оскільки вважалося могутнім засобом виховання, формування кращих громадських і духовних якостей суспільства та було обов'язковою складовою освітньої програми навчального закладу язичницької або християнської громади. Цей етнопедагогічний досвід соціальної, матеріальної та духовної мотивації до навчання, який одночасно задовольняв потреби прагнення людей до мистецтва, творчості та спілкування, дозволив за часів правління Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого (кінець X – XI ст.) створити цілісну систему освіти Київської Русі – від початкової школи до академії, з досить складним змістом духовного виховання в державних навчальних закладах, церковних і монастирських школах, в яких обов'язковою була загальноосвітня або професійна музична підготовка [3, 59 – 69; 6, 91 – 117].

Генез переоосмислення усного багатотомного підручника етнопедагогічного виховання та навчання підростаючого покоління можна прослідкувати від появи «Повчання» Володимира Мономаха (1096), в якому містяться такі ж напуття, як і в народній педагогіці, а саме: «не лінитися, а трудитися»; «старих шануй, як батька, з молодих, як братів»; «остерігайся брехні й пияцтва». Його значення надзвичайне в системі освіти, про що свідчать поради Василя Загоровського в заповіті «Наставлення дітям і правила до їхнього виховання; розпорядження про влаштування церков, шпиталів та школи» (1577) щодо навчання і одруження: «щоб діти... пильно і поважно схилилися до науки... навчалися... та щоб звичаїв та віри своєї не забували» [7, 10; 10, 10], які протягом століть не втратили своєї актуальності в загальній та професійній освіті й нині знаходять реалізацію в різних формах навчальної діяльності.

Саме універсальне питання, як найти свою подружню пару і стати в царині сім'ї щасливою людиною стало мотивацією до вивчення традиційної української весільної обрядовості, перший повний опис якого зробив Г. Л. де Боплан у книзі «Опис України», яка була надрукована у Франції (1650 р.) [12, 193]. Він оприлюднив до розгляду одночасно два описи весілля – радісного і осоромленого, таким чином зафіксувавши кардинальну тему у фольклорі – продовження роду людського з однозначним тлумаченням турботи й відповідальності батьків про дітей, де запорукою міцності роду є чесність жінки. Проте, в художніх творах Г. Квітки-Основ'яненка, в п'єсі «Маруся» та соціально – побутовій комедії «Сватання на Гончарівці» розкривається проблематика укладання шлюбу між закоханими, які знаходилися на різному соціально-економічному рівні соціуму, зокрема:

- бідний сирота Василь знайшов шляхи подолання як економічних, так і соціальних перепон щодо забезпечення благополучного подружнього з Марусею;

- вільна селянка Уляна, заради подружнього життя з коханою людиною, жертвує своєю соціальною свободою. Уклавши шлюб за допомогою хитроців – дівчина набуває статусу дружини кріпака Олексія, тож за законом, стає кріпачкою.

Ретроспективний аналіз демографічно-статистичних даних підтверджує, що в Україні колись розлучень майже не було, або траплялися вони дуже рідко. На жаль, нині розпадається щорічно понад 180 тис. сімей, тобто розлучається кожна третя подружня пара. Це негативно позначається на сотні тисяч жінок і чоловіків та завдає найболючіших душевних ран їхнім дітям. Численність розпаду сімей – це ознака хворого суспільства, наслідок зневаження національної культури, духовності, народних чеснот, традиційної сімейної моралі, національних звичаїв і традицій, прав людини, мудрості народного родинознавства [12, 192]. Саме вирішення проблеми сім'ї, створення якої ґрунтувалося б на щирих та високих почуттях та її збереження, як соціальної одиниці, можна знайти на сторінках Г. Квітки-Основ'яненка.

При розробці позашкільних заходів (дискусій, диспутів, круглих столів, тощо) для старшокласників можна підняти такі важливі проблеми, як соціальна нерівність в шлюбі, розгляд причин, які можуть завадити створенню здорової сім'ї (відповідно до цього постає питання здоров'я наступного покоління), дії хлопця та дівчини у разі відмови батьківського благословення на сумісне подружнє життя і т. д. Все це є важливою передумовою для підготовки підростаючого покоління до існування в соціумі, з його моральними та духовними цінностями, закладеними ще в національних традиціях та в усній народній творчості. Відповідно до цього учням надається змога до розв'язання цілої низки проблем, з якими вони зустрінуться в післяшкільному періоді, обираючи самостійно свою життєву стежину та зважуючи всі «за» і «проти».

В середовищі українців велику увагу приділяли соціалізації особи, де громадська зрілість людини пов'язувалась зі здатністю створити власну сім'ю і вести самостійне господарство, народжувати й відповідати за виховання дітей [12, 195]. Так на прикладах творів Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» та «Сватання на Гончарівці» можна розглянути типові ситуації, які наразі мають актуальність серед молоді. В обох творах розглядається проблема шлюбної нерівності:

«...Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти із ними у одній сказці. Сказка ваша дев'ятидушна, дядькові хлопці малі; а як прийде набір, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: «Ми тебе поїли, зодягали і до розуму довели, служи за нашу чергу». А що тоді буде з Марусею? Ні жінка, ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й трохи чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її захистить? Діточки без доглядіння у бідності, у нищеті, без науки, без усього помруть або - не дай боже! - бездільниками стануть. А вона затим ізстаріється, немощі одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпиталь, до старців! (Сказав се та й заплакав, як мала дитина). Не приведи, господи, і ворогу нашому такої

судьби!.. Так-то, Василю, як би я тебе не любив, а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! - а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, почому не можу тебе зятем прийняти...» [4, 83];

«...О д а р к а (во все время горько плакавшая). Світа не бачу за горючими слізюньками!.. Я ж кажу: коли б мені не Кандзюбова худоба, то я б і не подумала за того стидкого та бридкого Стецька віддати таке золото, як моя Уляна; та ба! (Уходит).

О л е к с і й (в горести задумался). Усе то гроші, усе то гроші! Таки куди не подивись, усе вони на світі орудують! З грішми, що не задумай, так усе і уродиться! З грішми, хоч лежінь, кажуть трудящий; з грішми дурня, невігласа, і почитують і шанують лучче, чим доброго, розумного і роботящого. З грішми можна і бездільничать і других обдирать, та ще замість щоб такого у Сибір, так такому ще і кланяються. Та чого тут далеко ходити? З грішми от і Стецько шанується, мов чоловік; а він, по правді сказавши... що він? — Стецько!» [5, 304].

Зокрема, в процесі обговорення з учнями даних обставин слід загострити увагу на індивідуальне бачення ситуації з точки зору кожного. Важливим є той момент, коли дитина ставить перед собою запитання «А чому так відбувається?», «А чому мене не розуміють?», «Чому до мене таке відношення?», «Чому мене не люблять?», пропонуючи ставити себе на місце одного з головних героїв та намагатися досліджувати вирішення проблем різними шляхами. Таким чином створюється мотивація до компетентностей учнів.

Загальновідомо, що народна творчість по своїй суті надзвичайно «близька до генетичного коду народу – творця, а тому легко сприймається дітьми» [8, 6], тому доречним буде чільне місце в розробках заходів відвести зразкам усної народної творчості, які Г. Квітка-Основ'яненко, щоб більш глибоко виразити образність героїв, їх настрої та «наблизити» текст для сприймання слухачем – глядачем, використав у «Марусі» та «Сватанні на Гончарівці». Наприклад,

«...Хусточко ж моя шовковая!

Чи на те ж я заробляла,

Щоб нелюбу, та й немилому,

Та її я почіпляла?

Хусточко моя шовковая!

Обітри мої слізюньки!

Нехай же, нехай же від них

Полиняють квітоньки!

Хусточко моя шовковая!

Прийшлось тебе заховати.

З пліточкою та і дротяною

Тепер треба привикати!

Хусточко моя шовковая!

Не доставайся ворогу.

Покрий мої яснії очі,

Як я ляжу у гробу!...» [5, 278].

«... Чи се ж тая криниченька, що голуб купався?

Чи се ж тая дівчинонька, що я женихався?

Женихався, не сміявся, хотів її взяти,

Уродила товариша, нечистая мати!

Чи ждав же я бідиноньки такої на себе,

Щоб почути в дівчиноньки, що не йде за мене,

Не за мене, за другого йде моя дівчина!

Що робити? Тільки іти світ за очима!...» [5, 282]

«... Ой дівчина горлиця

До козака горнеться;

А козак, як орел,

Як побачив, та і вмер...» [4, 51].

«... Та ти, душечка, наша Мар'єчка!

Обмітайте двори,

Застилайте столи,

Кладіть ложечки,

Срібні блюдечки,

Золоті мисочки:

От ідуть дружечки!.. [4, 93]

«... Ой чому, чому

У сім новім дому

Так рано засвічено?

Мар'єчка встала,

Косу чесала,

Батенька поражала:

— Порадь мене,

Мій батеньку,

Кого в дружечки брати?

— Бери, доненько,

Собі рівненьку,

Щоб не було гнівненько.

Садови, доненько,

І вище, і нижче,

А свою родиноньку ближче...» [4, 94] та багато інших.

Висновки. При розробках позакласних заходів слід важливу роль відводити використанню українського пісенного фольклору, бо саме через народну мудрість можна зобразити багатий внутрішній світ особистості, виховати повагу до традицій нашого народу та мотивувати в учнів осмислення віддзеркалення вічного. Використання художніх творів, зокрема Г. Квітка-Основ'яненко, який ґрунтується на українському фольклорі «...має наблизити учнів до сформованих упродовж віків уявлень про сутність людини про красу і гармонію навколишнього світу, бо фольклор – це опоетизовані історія, побут, звичаї, культура стосунків, цінностей, смаків рідного народу...» [1, 25].

У контексті «сприймаю – аналізую – усвідомлюю – роблю висновки» потрібно виховувати в старшокласників самостійність, комунікативну етику, відповідальність, легкість вирішення будь-якої життєвої ситуації, стимулювати самоаналіз в духовних вимірах.

Досвід української етнопедагогіки стане корисним сучасному педагогу в практичній діяльності, в удосконаленні педагогічної взаємодії з учнями. з питань виховання, навчання, освіти і розвитку дітей як основних соціокультурних феноменів, що реально може реалізувати сучасна вітчизняна педагогіка [9, 194].

Література

1. Авторські програми курсів за вибором художньо-естетичного напрямку профілізації. Черкаси, 2008. 178 с.
2. Гончаренко І. Уваги до українського національного характеру. Новий Ульм, 1961. 29 с.
3. Історія музики традиційного суспільства від неоліту до середини XVIII століття (нариси) : в 2 кн. Полтава, 2016. 188 с.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Вибрані твори. Київ, 1987. 312 с.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Вибрані твори. Київ, 1983. 328 с.
6. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки. Київ, 2006. 447 с.
7. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка. Суми, 2005. 174 с.
8. Музичний керівник: щомісячний спеціалізований журнал. Київ, 2010, № 0. Жовтень. 68 с.
9. Паламарчук Л. Б. Етнопедагогіка — основа розвитку вітчизняної педагогіки. *1025 – річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи*. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 22 травня 2014). Київ, 2014. С. 185 – 194.
10. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ, 1997. 232 с.
11. Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. 37 с.
12. Щербіна, І.В. Соціально – юридичні функції української традиційної шлюбної обрядовості. *Культура України*. Харків, 2002. Вип. 10. С. 192 – 200.